

XX ASR SAN'ATI: O'ZBEK AYOLI MILLIY TAQINCHOQLARI MISOLIDA

Turaboeva Yayra Rustajonovna,
ADU tayanch doktoranti, Qo'qon Universiteti
Andijon filiali katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada XX asr boshlarida Markaziy Osiyo xalqlari turmushida yuz bergan ijtimoiy madaniy o'zgarishlar, mustamlakachilik siyosati ta'sirida milliy zargarlikda yuz bergan yevrilishlar, ayollar an'anaviy taqinchoqlarining transformatsiyaga uchragani taxlil etiladi.

Kalit so'zlar. qizil to'y, komsomol to'y, kumush to'y, oltin to'y, Yantar, Aleksandrit, Dengiz marvaridi, Sirkon, Fionit.

Har qanday etnosga xos moddiy, ma'naviy, madaniy joziba uning o'tmishi, hoziri va kelajagida namoyon bo'ladi. Bu jarayon turli sabablar ta'sirida o'zgarib, takomillashib borishi yoki tanazzulga yuz tutishi ham mumkin. Ba'zan siyosiy mafkura xalqlarning ming yillik madaniyati, tajribasi, hunarmandchilik an'alarini yangilari bilan almashinib, zamonaviylashib borishiga hizmat qiladi. Aynan Markaziy Osiyo xududlarining Chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi o'lka aholisi turmushi, moddiy madaniyati, an'analari va qadriyatlariga jiddiy ta'sir ko'satdi.

XX asr boshlarida mustamlakachilik siyosatining bosimi yanada ortdi. Buni ayniqsa, etnomadaniy o'zgarishlarda ya'ni, yangicha, yevropacha an'alar, taomlar, kiyim-kechak, taqinchoqlar, ho'jalik va hunarmandchilikdagi o'zgarishlarda yaqqol namoyon bo'la boshladi. Ayniqsa, mahalliy hunarmandchilik shakllari yevrilib uning o'rniga ishlab chiqaruvchi kuchlar, zavod, fabrikalar ishga tushirildi. An'anaviy hunarmandchilik turlari, xususan, zargarlikda ham yangi uslublar paydo bo'ldi.

1930 yillarda O'zbekistonda sun'iy vujudga keltirilgan ocharchilik, "jamoalashtirish" va yangi soliqlar tartibi aholining barcha qatlamini qamrab oldi. Shundan kelib chiqib, mahalliy hunarmandlarga ham cheklovlar joriy qilinib, boy xonadon vakillarining mol-mulklari davlat tasarrufiga tortib olindi, o'zlari esa "quloq" sifatida surgun qilindi[1, B. 377].

Xususan, Farg'ona vodiysi hunarmandlari aynan 1920-30 yillarda artellarga birlashtirila boshlangan bo'lsa, etnograf S.Gubaeva "Naseleniya Ferganskoy doliny v konse XIX-nachale XX veka" nomli asarida 1907 yilda mintaqa aholisining asosiy ho'jaligi 59,5 foizi dehqonchilik, 39,97 foizi savdo-sotiq, hunarmandchilik va izvoshlik tashkil qilgan, 0,53 foizi chorvachilik bilan mashg'ul bo'lganligini qayt etadi[2, C.40].

Farg'ona vodiysi xududida yevropa millatiga mansub rusiy-zabon aholining soni sezilarli darajada ko'paya boshlaydi. O'z navbatida mintaqa etnoslari moddiy madaniyatida rang-baranglik kuchaydi. Kiyim-kechaklar, bosh va oyoq kiyimlariga xos uslublar o'zgardi. Tabiyki, ayollarning taqinchoq, bezaklariga ham yangicha uslub, ko'rinishlar kirib keldi.

Sovetlarning siyosiy va mafkuraviy tazyiqlari mahalliy hunarmandlarni ham chetlab o'tmadi. Ko'plab hunar turlariga nisbatan soliqlarning orttirilishi va hukumatning qarorlari sabab yo'qolib keta boshladi. Zero, bu jarayon vodiy aholisi boy an'analari, moddiy-madaniyat na'munalari, urf-odatlariga ham ta'sir ko'rsatdi. Xatto, to'y-hashamlar ham sovet mafkurasini olqishladi, "qizil to'y", "komsomol to'y", "kumush to'y", "oltin to'y" kabi yangi marosimlar paydo

bo'ldi[3, C.3]. Ushbularda nafaqat milliy liboslar, balki, an'anaviy taqinchoqlar ham o'z ahamiyatini yo'qotdi.

Zargarlik buyumlari, taqinchoqlarning o'zgarishi avvalo uni yasovchi hunarmandning faoliyati bilan bevosita bog'liq. Zargarlikda jiddiy o'zgarishlar, ya'ni an'anaviylikning zamonaviylik bilan uyg'unlashuvi o'lkada artel va zavodlarning barpo etilishi natijasida boshlandi. Hunarmandchilik artellari tashkil etilib, unga barcha mahalliy hunarmandlar majburiy ravishda birlashtirildi.

Dastlabki zargarlik arteli "Qizil bolg'a" nomi ostida 1920 yil Toshkentda ish boshlagan bo'lsa, keyinchalik O'zbekistonning boshqa xududlarda ham shu kabi artellar tashkil etildi. Qo'qonda 1924 yilda "O'rtoqlik" arteli keyinroq "Krasniy kojevnik" nomi ostida ish yuritdi. Yana, "Yangi kuch" (1937 yil) arteli keyinroq "Nimoyish" nomi bilan tashkil topdi. Bu holat lokal jihatdan vodiy viloyatlarida ham boshlandi. Masalan, Namanganda "Yangi turmush", "Universal", "Qizil bolg'a" (1939 yil) artellarida zargarlik buyumlari yasaldi. Andijonda "Sotsirlizm", "Qizil O'zbekistan" artellari shu davr zargar ustalarini birlashtirdi[4, C.167]. Ihtiyoriy, majburiy tarzda artellarda ko'plab mohir zargar ustalar ham faoliyatini davom ettirishga majbur bo'ldi. Ustalar asosan ziraklar, bilaguzuklar, uzuk va bo'yin uchun marjonlarni ishlab chiqardi. Milliy zeb-ziynat buyumlari juda kam hollarda yasaldi[5]. Artelda ish boshlagan mohir zargar ustaning boy tajribasi xukumat buyurtmalarini bajarishga sarflandi. Zargarlar tayyorlagan buyumlarining asosiy qismi arzon metall qotishmasidan yoki misdan yasalgan buyumlar tashkil etgan[6]. Sovetlar mafkuraviy jihatdan yo'qsillarga tayangani bois, oltin, kumush kabi qimmatbaho metallarga talab bo'lmagan hamda ushbu qimmatbaho metallarga siyosiy jihatdan salbiy munosabat shakllangan.

Shuningdek, ilgari ayol-qizlarning ko'zli zirak, uzuklarni ma'qul ko'rganligi dala tadqiqotlarida yana bir bor o'z isbotini topdi. Qizil ko'z(tosh) qaynoq qonga qiyoslangan, yoshlik davrining jo'shqinlik ramzidek ko'ringan. Qizil ko'zli yoqut toshlar xaridorgir bo'lgan, shu bois zargar ustalar qizil yoqut toshidan taqinchoqlarni bezatishda juda ko'p foydalangan[7].

Yoqut qimmatbaho toshlar ichida eng go'zali va qimmatli hisoblangan. Uning oq, ko'k, sariq, qizil rangli turlari bo'lsa-da, ayollar qizil rangli, tiniq va yaltiroq yoqutlarni afzal bilgan[8, C.33]. Qizil yoqutdan tashqari, qizil la'l toshi ham zargarlikda ko'p ishlatilgan. Tabiatda la'l toshi kamyob bo'lgani uchun undan foydalanib bezatilgan taqinchoq yoqut ko'zdan ancha qimmat bo'lgan[9]. Feruza toshining rangi moviy yashil bo'lganligi bois uni ko'pincha taqinchoqlarni qo'shimcha bezagi, to'ldiruvchisi va jozibali ko'rinishi uchun zargarlar undan ham unumli foydalangan.

Shuningdek, bu davrga kelib taqinchoqlarda ko'z sifatida foydalanilgan qimmatbaho toshlar o'rniga Rossiyaning turli xududlaridan keltirilgan "Yantar", "Aleksandrit", "Dengiz marvaridi", "Sirkon", "Fionit" kabi yangi toshlar bilan bezatish, ulardan ko'proq foydalanish boshlandi.

1-rasm. Yantar toshidan yasalgan taqinchoqlar. SSSR.

2-rasm. Aleksandrid toshidan yasalgan taqinchoq. SSSR. Kumush. 925.

1962 yil Toshkentda yirik zargar fabrikasi ishga tushirilishi zeb-ziyat buyumlari oldi-sotti jarayonida keskin burilish yasadi. U 1972 yildan boshlab Toshkent zargarlik zavodi nomiga o'zgartirilgan[10]. Zargarlik korxonasi artellardan farqli o'laroq butunlay yangi texnikalardan foydalandi hamda maxsus komissiya tasdiqlagan bir xil uslubdagi taqinchoqlarni yasab, sotuvga olib chiqdi.

Ittifoq miqyosida *Leningrad, Yerevan, Baku, Toshkent* kabi yirik shaharlarda *zargarlik (tilla)* zavodlari paydo bo'ldi[11, C.449]. Zavod, fabrikada taqinchoqlari konveyr uslubida ishlab chiqarilib, ularni bezatishda Rossiya o'lkalaridan keltirilgan qimmatbaho va yarim qimmatbaho toshlardan keng foydalanila boshlagan. Shuningdek, har bir zargarlik buyumi uchun zargarlik zavodlari alohida pasport jary qilingan bo'lib, unda taqinchoqni ishlab chiqargan zavod, uning xom-ashyosi, og'irligi, chiqarilgan yili, o'lchamlari ko'rsatilgan.

XX asrdagi fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'lgan modernizatsiya an'anaviy zargarlikda ham zamonaviy uslublarni kirib kelishiga sabab bo'ldi. Ammo, yangi uslubdagi taqinchoqlar har doim ham mahalliy aholi didiga birdek manzur bo'lmagan. Axborochi To'xtaboeva Zuxraxon Namangan shahridagi yirik savdo magazinida yordamchi ishchi bo'lib ishlaganligini esga oldi. Undan qarindosh va qo'shni ayollar tilla buyumlarning sotuvi haqida ko'plab savollar bergani va yangi uslubdagi taqinchoqlar ularni umuman qiziqtirmaganligini aytib berdi. Ayollar o'z taqinchog'ini sotib berishlari uchun savdo magazinlari bo'limlariga olib kelgan holatlar ko'p bo'lgan. Ammo ular juda arzon bahoda sotib olingan[12].

Hukumat a'zolari mahalliy taqinchoqlarni eskilik sarqiti, qo'pol va didsiz ishlangan deb baholashiga qaramay, *onadan meros qolgan* taqinchoqlar ayollar bisotida saqlandi[13].

Sovetlarga xos mafkuraviy bosim mahalliy ayollarni ham jamiyatda faollashtirish siyosati rasmiy ravishda tenglikni ta'minlaydigan huquqiy normalarni yaratish orqali amalga oshirildi. Ushbular uchun shahar, tuman partiya qo'mitalari huzurida ayollar bo'limlari tashkil etildi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng ayollarni xalq xo'jaligini qayta tiklash va rivojlantirish, shuningdek, jamiyat hayotining barcha sohalariga jalb etish yanada avj oldi[13, B.64].

Xulosa qilib aytganda, bozorlardagi milliy buyumlar o'rnini Rossiya zavodlaridan keltirilgan tayyor mahsulotlar to'ldirdi. Zargar ustalar ishiga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik kuchaytirildi. Endilikda hunarmandchilik an'analari ham mafkura manfaatlariga bo'ysundirildi.

Biroq uzoq yillik taqiblar, talonchilik va zo'rvonlikga qaramasdan xalq o'z an'analarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi. Hunarmandlar kasb sirlarni otadan bolaga meros qoldirdi va yashirinchi mehnat faoliyatini davom ettirdi.

Siyosiy-mafkuraviy harakatlar hayotning barsa jabhalarida ustunlik qilgani kabi, moddiy va ma'naviy hayotning bir qator an'analarini ham o'zgartirib yubordi.

O'zbek ayollarining taqinchoq, zeb-ziynati o'tgan asrdan boshlab o'zgarishga jiddiy duch kelgan bo'lsada, maishiy xayotda butkul yo'qolmadi. Aksincha, ko'plab ziraklar yangi nomdagi zirak va taqinchoqlarga asos bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўраев Н., Каримов Ш. Ўзбекистон тарихи. Ўзбекистон Совет мустамлакачилиги даврида. 2-китоб. Тошкент.: Шарқ, 2011. -Б. 377.
2. Губаева С.С. Населения Ферганской долины в конце XIX -начале XX в. (этнокультурные протессы). - Ташкент: Фан, 1991. –С. 40.
3. Исмоилов Ҳ. Ўзбек тўйлари. Тошкент.: Ўзбекистон, 1992. 173 Б; Тошева Г.С. XX асрда Қашқадарё воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари. Тарих.фан. ном. дисс. Тошкент.: 2002. –Б. 3.
4. Фахретдинова Д.А. Ювелирное искусство Узбекистана. – Ташкент.: Изд-во литература и искусства, 1988,-С. 167.
5. Фахретдинова. Д.А. Кўрсатилган асар. –С. 66.
6. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти, Риштон тумани, Зоҳидон қишлоғи, ахборотчи Каримова Турғуной 1942 йил туғилган.
7. Дала ёзувлари. Андижон вилояти Андижон тумани, Бахт маҳаласи. Ахборотчи Султонова Ойдинхон 1942 йил туғилган.
8. Абу Райҳон Беруний. Китоб ал-Жамохир фи-Маърифат ал-Жавохир (Минерология). –Тошкент.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2017. –Б. 33.
9. Дала ёзувлари. Андижон вилояти, Асака шаҳри уста заргар Раимжон Ражабовнинг фарзанди Ҳакимжон Ражабов.
10. https://thewikihow.com/video_1p5fD1rq0q8
11. Ювелирное искусство СССР — Википедия (википедиа.орг); Дмитрий М. Тамойкин. Советские ювелирные изделия - 3 книги в 1. Канада, 2013. — С.449.
12. Дала ёзувлари. Наманган шаҳри Самарқанд кўча, ахборотчи Тўхтабоева Зухраҳон 1954 йил туғилган.
13. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти, Риштон тумани, Оқ-ёр МФЙ, Кенжаева Тошхон 1944 йил туғилган.
14. Собирова Д. Советлар даврида Ўзбекистон хотин-қизларининг ижтимоий аҳволи. Илмий хабарнома. АДУ. №4 2010, -Б. 64.